

лучујући глас, те је одлука савета и оваква пуноважна и министрово решење у овом погледу законито. Приговор Диранов да му није било допуштено да се *лично појави пред дисциплинским саветом*, по америчком праву би био основан у случају да постоји изречан пропис који му такво право даје. Пошто то овде није случај, приговор би био неумесан. Међутим приговор Диранов да је кажњен иако му није претходно саопштено шта му се ставља на терет, био би по америчком праву умесан. — Приговор Диранов да је један од чланова дисциплинског савета био иследник био би умесан, јер је то по америчком праву разлог за изузеће, дисквалификацију судије у датом случају. Ривалство у служби и лична нетрпељивост не би били разлог за изузеће члана дисциплинског савета; само доказано непријатељство могло би се овде узети као основ за изузеће. Сведочење без заклетве могло би бити разлог за ништење поступка само у случају да закон изречно наређује да се сведок мора саслушати под заклетвом.

*

Као што се може лако уочити, решавање конкретних случајева по националном позитивном праву као почетни материјал за међусобно обавештавање и дискусију на упоредноправном плану показао се као добар плодотворан метод. Он даје широке могућности да се уз решење конкретног случаја — дајући га у оквиру правног система државе у питању — изложе и општа начела и поједини правни институти државе учеснице. Само, потребно је развити већу активност учесника, и то у ширину (да већи број даје одговоре — решења; за сад испод трећине) и у дубину (да се дају решења — одговори са више анализе и повезивања са целокупним правним системом а не само прости афирмативни или негативни одговори). У овом смислу је било интервенција у дискусији те је — са наглашавањем потребе ширег и дубљег учешћа на овом сектору рада Међународног института административних наука — закључено да се с овим обликом рада настави и да се за IX конгрес административних наука (Истамбул, септембра 1953) реше по националним правима и на њему продискутују четири нова конкретна случаја.

Др. Никола Стјепановић

БОГИШИЋЕВИ КОМЕНТАРИ ДУШАНОВОГ ЗАКОНИКА

I

Валтазар Богишић предавао је на Универзитету у Одеси Историју словенских права у току две школске године, 1870/71 и 1871/72, као први наставник тога предмета. Програм и белешке Богишићевих

предавања у Одеси сачувани су у његовој библиотеци у Цавтату и о њиховој садржини писао је у *Архиву* 1937 године А. Соловјев (1).

Из програма и бележака његових предавања види се да је Богишић у то време обрађивао и предавао студентима углавном само тзв. „спољашњу историју права“ (како су то називали немачки правни историчари или В. Мађејовски) или „историски преглед правних основа, чињеница и извора“ (како је углавном то исто назвао сâм Богишић). Он је предавао о писаним историским споменицима и другим историским изворима у најширем смислу речи, о својствима и особеностима словенских народа, о њиховом географском положају, о њиховим насеобинама, о њиховим занимањима и друштвеним односима, о њиховој религији, психологији и т. сл.

До историје самог права (тзв. „унутрашње историје права“), тј. до излагања самих правних установа и односа у прошлости словенских народа, Богишић у својим предавањима (која су, по наставном плану, трајала два семестра са по 3 часа недељно) није био стигао. Соловјев тврди (2) да је Богишић из тог другог дела (из „унутрашње правне историје“) држао предавања, одн. семинарска вежбања само о јужнословенској задрузи, јер се у његовом (Богишићевом) испитном програму налази, као последње, и питање о задрузи.

Међутим, у Богишићевом архиву у Цавтату нашли смо интересантан рукопис (који ниже делимично објављујемо) из кога несумњиво произлази да је Богишић, упоредо са излагањем тзв. „спољашње историје права“, упознао своје студенте на семинарским часовима, доста детаљно, и са садржином односно правним установама Душановог законика.

Од три предвиђена часа недељно, Богишић је један час посвећивао семинарским практичним вежбањима, тј. тумачењу законских текстова. За прве вежбе у првој (1870/71) школској години он је изабрао Душанов законик. Он се — како сâм у свом уводном излагању каже — најпре двоумио с којим од три значајна словенска правна споменика из XIV века да отпочне семинарска вежбања, да ли са чешком *Majestate Carolina* Карла IV, са пољским Вислицким Статутима Казимира Великог или са српским Душановим закоником. Одлучио се за Душанов законик углавном из три разлога. „Мада ја нисам — вели Богишић — одвећ строги пурист те сматрам и стране утицаје и институте, ако су они једном прихваћени у словенском праву, словенским, јер је та рецепција условљена потребама друштвеног живота, — ипак је за научне сврхе и истраживања веома важно разликовати оно што је самородно домаће од онога што је пренето из туђине, и зато треба да нас интересују пре свега они споменици који су боље од других сачували

(1) А. Соловјев, Богишићева универзитетска предавања, Архив за правне и друштвене науке, од 25 новембра 1937, 385—396.

(2) Исто, 390, 393.

старе форме нашег права. Том особином, у поређењу с поменутиим његовим савременицима, одликује се српски законик цара Стефана Душана". Осим тога, Душанов законик писан је словенским језиком, док су остала два словенска правна споменика из XIV века састављена на латинском језику. Најзад, Душанов законик одликује се многим особеностима свога садржаја, што га, заједно са осталим његовим особинама, чини „једним од најважнијих правних споменика нашег права". Пошто је затим студентима пружио основне историске податке о средњовековној српској држави а нарочито о цару Душану, и пошто је приказао Душанов законик као резултат Душанових освајања и у вези с тим увођења феудалног система „који је морао наћи свој израз и у праву које је на тај начин добило компликован вид те се морало и написмено утврдити", — Богишић је, после сумарног обавештења о рукописима и издањима Душановог законика, прешао на коментарисање његових одредаба.

У време кад је отпочео своја предавања у Одеси и кад је приступио коментарисању Душановог законика ради семинарских вежбања својих студената, — Богишић је био млад научни радник, у првим годинама своје научничке каријере. Правном историјом, која му је била, како сам каже, „љубљени предмет" коме је он био „више свијех предан" (3) бавио се дотле сасвим мало; у научном свету у то време познат је био знатно више као етнолог (по својим радовима *Pravni običaji u Slovena i Naputak za opisivanje pravnijeh običaja koji živi u narodu*, оба из 1867 године) него као правник и правни историчар. С друге стране, у то исто време Душанов законик био је још мало познат и у науци мало обрађиван. До тада је било пронађено више (десетак) преписа Душановог законика, али су била објављена свега три: Текелијин, Раковачки и Ходошки (4), — сва три новија, далека од оригинала. Литература о Душановом законнику била је такође врло оскудна; у дотадашњој историографији Душанов законик је више помињан него научно обрађиван. Од значајнијих радова у којима се расправљало и о Душановом законнику постајала је само Историја словенских права од В. Маџејовског (књ. I-VI, друго издање 1856—1865 године); осим ње, посто-

(3) *Autobiografija*; Dr. Valtazar Bogišić (spomenica), Dubrovnik, 1902.

(4) Текелијин рукопис Душановог законика, који уствари претставља рђаву преарду Законика из XVII века, објављен је, као што је познато, први — још 1795 године (као додатак четвртој књизи Рајићеве Историје), затим преведен на немачки у Енгеловој *Geschichte von Serbien und Bosnien* 1801 године, па одатле на француски код А. Воуе, *La Turquie d'Europe*, IV, 1840 године; поново га је издао Ј. Борђевић у Српском Летопису 1859 године. Раковачки препис из 1701 године издао је најпре у Летопису 1828 Г. Магарашевић, затим А. Кухарски у делу *Antiquissima monumenta iuris slovenici* 1838 године заједно са Шафариковим преводом на немачки и његовим напоменама; потом Шафарик, као допуну Ходошког преписа, у својим *Památka* у 1851 године. Ходошки препис (за који је Шафарик веровао да потиче из 1390 године, а који је уствари знатно млађи — из XVI или XVII века) објавио је П. Ј. Шафарик, као што је већ речено, први пут 1851 године. — У време кад је Богишић радио на коментарисању

јао је и Шафариков превод Раковачког преписа и његове примедбе и тумачења у делу А. Кухарског *Antiquissima monumenta iuris slovenici* (1838 године). Оба та рада Богишић је користио; у својим коментарима он се најчешће на њих позива. Није, међутим, јасно зашто није користио и Крстићева *Разматрања о Душановом закону* и о старим српским правима (из 1854—1859 године) као и Крстићеве напомене уз српски превод (из 1856 године) прве књиге Мађејовског.

При свем том — имајући, дакле, у виду и не најповољније субјективне и објективне околности под којима је Богишић радио — мишљења смо да његови коментари Душановог законика заслужују пажњу из више разлога. Богишић, осим библиографских података у *Pisanim zakonima*, о Душановом законнику није нигде више писао. Међутим, Богишић је био, као што је познато, одличан и талентован правник, један од најбољих правника које су наши народи имали у својој прошлости. Одличан познавалац римског права (ученик најчувенијих романиста свога времена — Т. Момзена, Р. Јеринга и пандектиста Л. Арнта и Б. Виндшајда), — он се у тумачењу прописа Душановог законика често позивао на установе римског права, чији утицај на Душанов законик код нас није довољно оцењен и довољно узиман у обзир. Исто тако он је у својим коментарима упоређивао установе Душановог законика са установама старог западноевропског права (нарочито германског) и словенских права, које је такође имао прилике већ дотле (на студијама и током свог петогодишњег рада у Бечкој дворској библиотеци) врло добро да упозна. Према томе, ови коментари могу послужити као прилог како за познавање самог Богишића и његових погледа тако и за боље и потпуније тумачење Душановог законика и његових установа. У њима несумњиво долазе до изражаја погледи историске правне школе чији је Богишић био присталица; осећају се исто тако и романтична славенофилска схватања, посебно Мађејовског, којих се Богишић никад није сасвим ослободио (на пример, у коментарима уз чл. 34, 153; али већ и изврстан критички став према славенофилским претеривањима, као у коментару уз чл. 51). Али, мада има и претераног величања неких установа Душановог законика као типично словенских, — у коментарима преовлађују, као што ће се видети, реалистички погледи на Душанов

Душановог законика пронађени су били и Струшки и Атонски препис; В. Григоровић је то објавио још 1848 године, али сами рукописи нису били још објављени. Проф. Григоровић, код кога су се они налазили, живео је такође у Одеси; Богишић је с њим имао контакта (вид. *Pisani zakoni na slov. jugu*, 37), али свакако да му Григоровић те рукописе није дао у руке у то време а можда и никада, јер је Григоровић „своје рукописе стручњацима нерадо показивао и давао на употребу и на студије“ (С. Станојевић, *Историја српског народа*, Извори, 9). — Исте године кад је Богишић радио (1870) објавио је и С. Новаковић своје прво издање Призренског преписа Душановог законика, али оно још није било доступно Богишићу (Богишић то издање помиње тек у својим *Pisanim zakonima* чији је предговор написао у Одеси јуна 1881 године).

законик као на један од закона феудалног друштва, на закон који изражава феудалне односе заједничке свим народима на одређеном степену њиховог развитка (вид., например, коментаре уз чл. 17, 35, 124, 132, 139). Посебно су занимљиве неке напомене у којима се Богишић не задржава само на формалноправним и лингвистичким објашњењима, већ залази и у интересантна позитивистичка и социолошка тумачења (као, например, уз чл. 136, 144, 160).

II

Богишићеви коментари Душановог законика (5) дати су у виду маргиналија поред руског превода Законика. Превод на руски (6) Богишић је извршио са текста који је Шафарик објавио у својим *Ramátky*, и то само до 166 члана (параграфа) где се превод прекида. (Код Шафарика је Ходошки препис са додатком из Раковачког преписа распоређен на укупно 205 параграфа.)

Коментари, које ниже објављујемо, — руски Богишићев оригинал упоредо са нашим преводом на српски, — нису потпуни. Одабрали смо и овде објављујемо коментаре свих оних прописа или само појединих термина у Душановом законнику код којих је од значаја — а у сваком случају бар интересантно — знати како их је Богишић тумачио или шта је он о њима мислио. Изоставили смо нека доста честа кратка филолошка Богишићева тумачења (обично с позивањем на тумачења код Кухарског и Мађејовског) уколико су она данас већ опште усвојена или пак превазиђена. Исто тако нисмо узели ни она места у којима је Богишић указивао студентима на формалне недостатке Душановог законика: на недостатке Законика у погледу распореда грађе и несистематичности појединих одељака, у погледу стила, нарочито на плеоназме, на неслагања између наслова и садржине појединих чланова. Такође смо изоставили углавном сва она места којима је Богишић истицао студентима поједине прописе, подвлачио их или парафразирао, указивао на везу између појединих чланова или на антиномије, што је све разумљиво када се има на уму да су коментари били намењени студентима за њихова вежбања.

Бројеви чланова које ниже наводимо узети су из Призренског преписа (Новаковићевог другог издања).

(5) Рукопис који смо нашли у Богишићевом архиву у Цавтату састоји се од 14 малих посебних табака тј. 56 страница и две посебне странице, укупно дакле 58 страница формата 22 x 17,5 см. Писан је Богишићевом руком. Текст руског превода Душановог законика писан је на десној половини стране мастилом, а на левој страни поред сваког члана забележени су оловком коментари.

(6) Богишићев руски језик је доста лош, са много стилских и правописних грешака. Сам Богишић у својој Аутобиографији вели да се у Одеси морао служити језиком „за њ посве новим“; он „познаваше руски језик теоријски и то откад је био у Придворној Библиотеци у Вечу, али прије него се намјестио у Одеси није готово никад руски говорио“ (сп. дело, 87). У тексту који објављујемо задржане су Богишићеве реченичне конструкције и његов ред речи; једино су исправљене правописне грешке. — У исправљању грубљих граматичких грешака као и у превођењу помагао ми је проф. В. Тумин, на чему му срдачно захваљујем.

Уз чл. 16 („И на тисушту кућ да се храни у манастиру 50 калуђер“)

Цѣлая юридическая система не только нашего но всѣхъ народовъ создана на семейныхъ отношеніяхъ. Изъ этого слѣдуетъ, что не все равно создана ли семья на началахъ индивидуальности какъ на западѣ и почти во всѣхъ нашихъ городахъ, или на началахъ корпоративныхъ общинныхъ какъ была древняя славянская семья; внѣшній признакъ этой семьи было большое число членовъ въ противоположность обыкновеннымъ семьямъ гдѣ среднее число очень ограничено. Эта древняя форма славянской семьи сохранилась до нашего времени у всѣхъ четырехъ племенъ югославянскихъ; тамъ она называется „задруга“ что нѣмцы очень хорошо и точно перевели выраженіемъ Haus-Communio. Въ задруге бываетъ по 10—20, 30, а встрѣчается нерѣдко и по 60 человекъ какъ члены семьи, между тѣмъ какъ среднее число в обыкновенной западной и нашей городской семьѣ считается обыкновенно болѣе 4—5 членовъ. Потому если бы мы себѣ представили сербскую фамилію въ 14 вѣкѣ въ которомъ изданъ этотъ законъ въ размѣрахъ теперешнихъ городскихъ семействъ то (?) установленное число монаховъ в нашемъ §, если мы кромѣ того возьмемъ въ расчетъ не малое число мірскихъ священниковъ, было бы чрезмѣрно большое и въ экономическомъ отношеніи ненормальное. Слѣдовательно если мы возьмемъ в размѣръ это обстоятельство вмѣстѣ съ фактомъ что такъ называемая задруга у южныхъ Славянъ и до сихъ поръ существуетъ, то мы конечно не согласимся съ тѣми писателями которые утверждаютъ что задруга начала образовываться только въ 15 или 16 вѣкѣ, но что она самый древній институтъ слав. права. Мы докажемъ на словѣ мѣстѣ что нѣсколько другихъ институтовъ славянскаго права могутъ быть объяснены толь-

... Читавъ правни систем не само нашег већ и свих народа изграђен је на породичним односима. Из тога произлази да није свеједно да ли је породица изграђена на начелу индивидуалности, као на Западу и скоро у свим нашим градовима, или на задружним корпоративним начелима каква је била стара словенска породица. Спољашњи знак те породице био је велики број чланова насупрот обичним породицама у којима је просечан број веома ограничен. Тај стари облик словенске породице сачувао се до нашег времена у сва четири југословенска племена; тамо се он назива „задруга“, што су Немци врло добро и тачно превели изразом Haus-Communio. У задрузи живи по 10—20, 30, а често се сусреће и по 60 људи као чланови породице, док се као средњи број у обичној западној и нашој градској породици обично узима 4—5 чланова. Према томе, ако бисмо замислили српску породицу у 14 веку, када је овај закон издат, у размерама садашњих градских породица, то би установљени број калуђера у нашем §, ако уз то узмемо у обзир не мали број мирских свештеника, био несразмерно велики и у економском погледу ненормалан. Према томе, ако узмемо у обзир ову околност заједно с чињеницом да тзв. задруга код јужних Словена и данас постоји, онда се ми наравно нећемо сложити с оним писцима који тврде да се задруга почела стварати тек у 15 или 16 веку, већ да је она најстарија установа словенског права. Ми ћемо доказати на одговарајућем месту да се неколико других установа словенског права могу објаснити само као еманација корпоративног или колективног породичног начела, као што су тзв.

ко какъ эманация корпоративнаго или общественнаго начала семьи, какъ то: такъ называемое *fidejussio universalis* или общая поручка, община у Великоруссовъ итд. — Здѣсь мы сказали только это потому что аргументы в подтверждение этого мнѣнія мы найдёмъ во многимъ изъ слѣдующихъ §§, которые мы иначе и понять не могли бы. Итакъ мы должны принять что слово коукъ т. е. домъ но всего точнее дворъ въ § 16 представляетъ намъ не обыкновенную семью а югославянскую за-другу = Haus-Communio.

fidejussio universalis или коллективно жемство, општина код Великоруса итд. Овде смо рекли само ово зато што ћемо аргументе за потврду тога мишљена наћи у многимъ следећимъ §§ које иначе не бисмо могли ни разумети. Према томе, морамо узети да нам реч кућа тј. дом а најтачније „двориште“ (?) у § 16 указује не на обичну породичу већ на југословенску задругу = Haus - Communio.

Уз чл. 17 (Калуђери и калуђерице да не живе изван манастира)

Это было повсюду, и на западе: нѣкоторые постригались изъ набожности, а иные ради преимуществъ которыми пользовались клерики к которымъ причислялись.

То је било свуда, и на западу: неки су се потстригавали (калуђерили) из побожности, а други ради привилегија које је уживао клер коме су се они прикључивали.

Уз чл. 34 (Црквени људи ослобођени су работа на царскимъ имањима)

Эдѣсь видна повинност работать на частныхъ земляхъ царскихъ. Эта повинность образовалась изъ обычая который сохранился и до сихъ пор почти у всѣхъ слав. племенъ, бесплатно помогать другъ другу в отдѣльных работах. У сербовъ называется это моба, или тлака, в некоторыхъ русскихъ краяхъ толока, помочъ, у Чеховъ побабба или ласка. И у самыхъ онѣмеченныхъ полабскихъ славянъ сохранились слѣды этого института.

Овде се види обавеза работања на приватној царској земљи. Та обавеза настала је из обичаја који се и до данас сачувао готово код свих словенских племена: бесплатно узајамно помагање у појединимъ пословима. Код Срба се то назива моба, или тлака; у неким руским крајевима толока, помочъ, код Чеха побабба или ласка. И код најлонемченијихъ Полабскихъ Словена сачували су се трагови ове установе.

Уз чл. 35 (Игуманима се даје пуна власт на манастирскимъ имањима)

Этотъ § можетъ быть былъ виновникомъ того что теперь монастыри въ сербскихъ земляхъ особенно в Австрii изъ республикъ которыми они были при своемъ основанii сдѣлались монархiями.

Овај § можда је кривац што су се данас манастири у српскимъ земљама, а нарочито у Аустрији, од република какви су приликом свог оснивања били, претворили у монархије. У Аустрији има манасти-

В Австрiи есть монастыри где игуменъ имѣеть до 30—40 тысячъ гульденовъ дохода в годъ, а монахи ни копейки.

ра чији игуман има до 30—40 хиљада гулдена годишњег дохотка, док калуђери немају ни копейке.

Уз чл. 41 (Како се наслеђује властеоска баштина)

Это только о властельскомъ наследствѣ. О сельскомъ это не было нужно потому что задруга рассматривается какъ *persona juridica* которая какъ извѣстно не умираетъ.

Ово је само о властелинском наследивању. О сеоском то није било потребно зато што се задруга сматрала као *persona juridica* која, као што је познато, не умире.

Уз чл. 48 (Одело умрлог властелина припада сину, а ако нема сина — кћери)

И здѣсь видно въ наследствѣ предпочтенiе сыновей дочерямъ. Это предпочтенiе въ властельскихъ домахъ считалось нужнымъ чтобы так сохранилось имущество, а чрезъ это саянность рода. На экономическiе мотивы тогда не думали.

И овде се види претпостављање синова кћерима приликом наследивања. То претпостављање у властелинским кућама било је потребно да би се сачувало имање, а преко тога и сјај рода. На економске мотиве тада нису мислили.

Уз чл. 51 (Одговорност властелина за поступке сина или брата кога је предао у двор).

Что до материальной стороны здѣсь отецъ или братъ ручается (отвѣчает) за проступки сдѣланные пажемъ въ обыкновенной службѣ по всей вѣроятности въ военной — но другая часть § говоритъ о службахъ специальныхъ къ которымъ молодой человекъ не приготавлился дома и за проступки въ этомъ отношенiи не отвѣчаетъ поручитель.

Што се тиче материјалне стране овде отац или брат јемчи за поступке пажеве у обичној служби, највероватније војној; али други део §-а говори о специјалним службама за које се младић није код куће спремао и за поступке у том погледу не одговара јемац.

Замѣчательна драматичная форма этого закона въ видѣ діалога. Нѣкоторые слависты думали что это свойство исключительно славянского законодательства; но это неправда — изъ этого видно только что эти ученые нисколько не знакомы съ пандектами римскаго права въ которыхъ эту форму употребляютъ даже римскiе юристы классической эпохи.

Интересантна је драматична форма овог закона у виду дијалога. Неки слависти мислили су да је то особина искључиво словенског законодавства; али то није истина — из тога произлази само то да ти научници нису уопште упознати с пандектима римског права у којима ову форму користе чак и римски правници класичне епохе.

Уз чл. 53 („И који властелин узме владуку по силе...“)

Здѣсь непременно разумѣется *raptus*, а не какъ у Маѣѡвскаго *violentia* или *stuprum*. В. Маѣѡвскій здѣсь рѣшаеъ слово възметъ = *in uxorem ducere*, т. е. похитить съ цѣлью на ней жениться. Маѣѡвскаго привела въ ошибку надпись „насилованіе“ которое можетъ быть было сдѣлано послѣ. *Ratio legis* не только покровительствовать свободному выбору, но и обезпечить чтобы равные равнымъ себя выбирали.

Овде се свакако подразумева *raptus*, а не као код Маѣѡвског *violentia* или *stuprum*. В. Маѣѡвски овде тумачи реч възметъ- *in uxorem ducere*, тј. уграбити у циљу женидбе. Маѣѡвскога је довео у заблуду натпис „насилованіе“ који је можда касније додат. *Ratio legis* није само у томе да се обезбеди слободни избор, већ и да се осигура да једнаки бирају између себе.

Уз чл. 67 (Отроци и меропси у истом селу имају исте обавезе)

Отрокъ не *servus*, или рабъ. Онъ только поддатной, потому что этотъ § уравниетъ его права и должности с земледѣльцами = неропхами. Какъ равны обязанности такъ равны и права.

Отрок није *servus*, или роб. Он је само зависан човек (обавезан на давања), јер овај § изједначаје његова права и дужности са правима и дужностима земљорадника-неропха. Једнаке обавезе, једнака права.

Уз чл. 69 (Збор себара)

Сборникъ, который собираетъ сборъ = вѣче, или кто участвуетъ. Слѣдовательно право вѣча, сходки имѣло только дворянство. Изъ этого впрочемъ видно что древній обычай сословной равноправности сохранился, т. е. право всехъ безразлично на сходке разсматривать общественныя дѣла- такъ что дворянство получивши перевѣсъ должно было строгими законами его запрещать. Дальнейший выводъ можно сделать что на этихъ сборахъ дѣлалась агитация противъ силы дворянства, если оно такъ строго ихъ запрѣщало.

Саборник, ко сазива сабор-веће или ко учествује. Према томе право сабора, збора имало је само племство. Из тога се између осталог види да се сачувао стари обичај сталешке равноправности, тј. право свих без разлике да на зборовима расправљају о заједничким пословима, јер је племство задобивши превласт морало да (тај обичај) сузбија строгим казнама. Даље би се могао извести закључак да се на тим зборовима агитовало противу племићске силе, док их они тако строго забрањују.

Уз чл. 76 (О попаши)

Видимъ строго опредѣленіе между преступленіемъ съ умысломъ и безъ умысла- подобно ученію новѣйшихъ криминалистовъ.

Видимо строго разликовање између кривичних дела с умишљајем и без умишљаја — слично учењу најновијих криминалиста.

Уз чл. 77 (Накнада за сукоб-потка)

Обычай общій въ среднемъ вѣкѣ въ цѣлой Европѣ, что отъ денежныхъ штрафовъ часть принадлежитъ державной власти—онъ сохранился все до прошлаго столѣтія. По теперешнимъ понятіямъ это унижаетъ державную власть...

Обичај, заједнички у средњем веку у целој Европи, да део новчаних казни припада државној власти, сачувао се све до прошлог века. По данашњим схватањима то понижава државну власт...

Уз чл. 80 (Утврђивање сеоских међа)

Удивительно представленіе свидѣтелей. Должно приниматьъ что все свидѣтели составляютъ одинъ collegium, и большинствомъ голосовъ рѣшають.

Изванредан приказ сведока. Треба схватити да сви сведоци сачињавају један collegium, и да рѣшавају већином гласова.

Уз чл. 84 (О правдању котлом и др.)

Не должно быть болѣе разбитостельства потому что котель = уже probatio consummata какъ теперешняя присяга. Кто оправданъ котломъ не долженъ платить и судебную таксу. Такъ важенъ и ... былъ этотъ родъ доказательства.

Није била потребна даља истрага зато што је когао већ probatio consummata, као садашња заклетва. Ко се оправдао котлом не мора платити ни судску таксу. Тако је важна и... била ова врста доказа.

Что здѣсь законодатель прибавляетъ чтобы на судѣ не было ссоры, ни взятки это въ настоящее время кажется лишнимъ, но это нисколько не было нишнимъ въ среднихъ вѣкахъ.

Што овде законодавац додаје да на суду не сме бити свађе („опаданија“) ни мита, то данас изгледа сувишно, али то никако није било сувишно у средњем веку.

Уз чл. 85 (О бабуинској речи)

Бабуны были еретики на Балканскомъ полуостровѣ которые бранили разумѣется православную веру — и зато се забрањују из-раза которые бабуны употребљавају.

Бабуни су били јеретици на Балканском полуострву који су разуме се нападали православну веру — и зато се забрањују изрази које бабуни употребљавају.

Уз чл. 93 (О помагању туђем, „дружинском“ човеку да побегне у туђу земљу)

Дружинска, затрудненіе. Видно что отроки были уже прикреплены: здѣсь не говорится о рабахъ.

Дружњега, тешкоћа. Очигледно је да су отроци већ били привезани: овде се не говори о робовима.

Кто его отведёт долженъ его го- Кого га одведе мора платити њего-
зюдину заплатитъ въ семь раз вом господару седмоструки износ
больше чрез это нанесённый вредъ. нанесене штете.

Уз чл. 151 (О насиљу)

... Слово мучать уже харак- ...Реч мучити (7) већ каракте-
теризуеъ источникъ, т. е. свидѣ- рише извор, тј. сведочи да је из-
тельствуетъ что онъ былъ визан- вор био византиски.

Уз чл. 103 (Дела за која робовима суди царски суд)

§ важенъ ... потому что нас- § важан... због тога што набра-
читываетъ преступления публич- ја јавна кривична дела — delicta
ныя= delicta publica, -раздѣленіе publica, — подела коју чине нај-
которое новѣйшіе криминалисты новији криминалисти.

Уз чл. 106 (Како се правдају властески дворани)

Здѣсь опредѣляется competencia Овде се одређује competencia —
— сынъ проныра судится равны- троніаревом сину суде једнаки
ми по званію и рожденію его отцу. по звању и рођењу његова оца. А
Но опредѣляется и modus probandi одређује се и modus probandi, на-
di, способъ доказательства. чин доказивања.

Очень любопытно что властелы Веома је занимљиво што власте-
какъ образованные люди не вѣ- ла као образовани људи не веру-
рятъ болѣе въ ордалие — а имъ ју више у ордалије, већ се њима
подвергаеъ только простой на- подвргава само прост народ. У
род. Въ средневѣковой Германи средњовековној Немачкој, напро-
напротивъ подвергались ордали- тив, подвргавали су се ордалија-
ямъ безразлично и дворяне какъ и ма без разлике и племићи као и
простой народъ. прост народ.

Уз чл. 123 (О сасима)

Опять признаеъ важности прак- Опет признаеъ важности прак-
тического отношения если это зе- тичних односа ако та земља при-
мля принадлежащая общине. Съ пада општини. С друге стране из
другой стороны изъ этого слѣду- тога произлази да су се ствари
еть что вещи принадлежащія об- које припадају општини сматра-
щине разсматривались до нѣкато- ле до извесног степена као res
рого степени какъ res nullius, по- nullius, јер је сасвим самом чиње-
тому что Саксонецъ самымъ фак- ницом сече шуме постајао сопстве-
томъ порубления (рубки) лѣса дѣ- ник земље. Ако је та земља при-

(7) У Ходошком препису (као и у Атонском и Бистричком) на крају
веог члана стоји: „и чловеци најахалци да примут казн, како пишет в за-
коне светих оцац, в градских гранах, да мучет се јако и волни убица“ (Ра-
мацку, Оказку, 37; Н о в а к о в и њ, Д. З., 78). Ова казна није предвиђена
у Призренском препису Душановог законика (чл. 101).

лался владѣльцемъ земли. Если они властелину принадлежатъ они не были *res nullius*, лѣсъ и земля имѣсть уже своего владѣльца и дело подвергается рѣшенію суда.

Видны и права которыми пользовались иностранцы въ Сербіи.

Изъ этого видно что Саксонцы-*Drang nach Osten* — не были только приходящіе купцы, а населялись въ Сербіи- въ настоящее время впрочемъ нѣтъ и слѣда нѣмецкимъ поселеніямъ въ Сербіи.

падала властелину, она није била *res nullius*, шума и земља имају већ свога сопственика и ствар се подвргава судској одлуци.

Очигледна су и права која су уживали странци у Сербіи.

Изъ тога се види да Саси — *Drang nach Osten* — нису били само путујући трговци већ да су се и насељавали у Сербіи. Данас уосталом нема ни трага немачких насеља у Сербіи.

Уз чл. 124 (Повластице грчким градовима)

Ети города были большей частью въ Македоніи и Душанъ изъ политическихъ мотивовъ утвердилъ им особія права. Этотъ § направленъ главнымъ образомъ противъ свирѣпыхъ властелей которые равно ихъ брати на западѣ непрестанно беспокоили города.

Ти су градови били већимъ делом у Македоніји и Душанъ им је изъ политическихъ разлога потврђивао посебна права. Овај § управљен је поглавито противъ безобзирне властеле која је исто као и њена браћа на западу стално узнемиривала градове.

Уз чл. 128 (Помагање цару — *aide féodale*)

Этотъ патриархализмъ существуетъ повсюду гдѣ еще имущество государства не отдѣлено строго отъ имущества владѣтеля. В Сербіи какъ и в другихъ современныхъ государствахъ этого еще не бы(ва)ло; на нашемъ континентѣ этотъ процесъ завершается только в концѣ прошлаго вѣка. Самыя и дѣти царскіе не касаются только родителей, но цѣлаго государства; это родъ общей повинности.

Тај патриархализамъ постоји свуда где још није строго одвојена државна имовина од владаоче-ве имовине. У Сербіи као и у другимъ државама онога времена тога (одвајања) још није било; на нашемъ континенту тај се процесъ завршио тек крајемъ прошлогъ века. Чак и царева деца не тичу се само родитеља већ целе државе; то је једна врста опште обавезе.

Уз чл. 132 (О плену из туђе земље)

Здѣсь видна взаимность (*reciprocité*) — междунороднаго права, потому что и то что сербы плѣнили в чужой землѣ могутъ продать какъ свою вещь. Тогда въ междунородномъ правѣ не было еще правила неприкосновенности частной собственности на войнахъ. Впрочемъ показываютъ огромныя контрибуціи въ последней прусско-французской войнѣ, что это

Овде се види узајамност (*reciprocité*) междунородногъ права, јер и оно што Срби заплене у туђој земљи могу продати као своју ствар. Онда у междунородномъ праву није још постојало правило неприкосновенности приватне својине у ратовима. Уосталом огромне контрибуције у последњемъ пруско-францускомъ рату показују да то правило ни у садашње време не ва-

правило ни въ настоящее время не дѣйствуетъ на практикѣ, а только въ теоріи. Названіе изменилось, — плѣнъ сдѣлался контрибуціею, но вещь осталась какъ она была въ среднихъ вѣкахъ. — Какой еще мотивъ? Невозможность устроить сводъ... потому что большинство дѣйствующихъ лицъ въ этой процедуре находятся за границей...

жи у пракси већ само у теорији. Назив се променио, плен се претворио у контрибуцију, али ствар је остала онаква каква је била у средњем веку. — Какав је још мотив? Немогућност да се спроведе свод... јер се већина заинтересованих лица у тој процедури налазила иза границе.

Уз чл. 136 („Књига царства ми да се не преслуша...“)

Замѣчательно здѣсь стремленіе его приводитъ всѣхъ к одному уровню, и царицу и короля своего сына со всѣми властелями и остальными людьми.

Но если въ содержаніи этого § и видимо мы эманацию его силы, то уже потребность его постановленіи намекаетъ и на силу сербскихъ властелей, которые осмѣливались даже ослушиваться царскихъ повеленій.

Значајна је овде његова тежња да све изједначи, и царицу и краља свога сина са свом властелом и осталим људима.

Али иако ми у садржају овог § видимо еманацију његове моћи, ипак нам већ сама потреба доношења тог § указује и на моћ српске властеле која се усуђивала чак и да не слуша царске наредбе.

Уз чл. 139 (Обезбеђење меропаха од властелинске самовоље)

Замѣчательно царское повеленіе въ началѣ и въ концѣ § что никакой властелинъ не имѣетъ права дѣлать беззаконья неропхамъ. Значитъ это дѣлалось очень часто.

Значајна је царска наредба у почетку и на крају §-а, да никоји властелин нема права да чини беззаконья неропсима. Значи да се то чинило врло често.

Уз чл. 140 (Забрањује се примање туђег човека)

Царь долженъ себѣ дать грамоту царскую, если онъ не исполнитъ эту формальность, то будетъ казнитя какъ вѣроломный человѣкъ.

Въ этомъ проявляется феодальное отношеніе вѣрности вассалла къ господину, на которой и основывалась на западѣ цѣлая система феодального права.

Цар мора дати себи царску повељу, ако он не испуни ту формалност казниће се као издајник (неверник).

У томе се изражава феудални однос верности вазала према господару, на коме се (односу) и заснивао на западу читав систем феудалног права.

Уз чл. 144 (Пљачка имања избеглог властелина)

Это не столько что бы предохранитъ имущество властелина въ случаѣ если судъ его оправдаетъ

Ово није толико ради очувања властелинове имовине у случају ако би га суд оправдао, колико

сколько что бы ихъ сохранивъ царскому фиску потому что имущество бѣглецовъ властелей наказывалось конфискаціею. Но замѣчательно что здѣсь не говорится о разбойникахъ, а о сѣляхъ (крестьяне). Изъ этого видно что сельчане считали такое имущество какъ *res nullius* и думали что юридически возможно присвоить его себѣ. Это юридическое убѣжденіе могло родиться у нихъ тѣмъ скорѣе что сельчане всегда полагають что имущество помѣщика плодъ ихъ труда.

ради њного очувања за царску благајну, јер се имовина одбеглог властелина конфисковала.

Али значајно је да се овде не говори о разбојницима, већ о сѣљацима. Из тога се види да су сѣљаци сматрали имовину као *res nullius* те су мислили да је правно могу присвојити. То правно схватање могло је код њих настати у-толико пре што сѣљаци увек мисле да је спахиска имовина плод њиховог рада.

Уз чл. 149 (Кажњавање разбојника и лопова ухваћених на делу)

Опредѣляется что это такое уличеніе, и что только уличенные злодеи могутъ быть наказываемы означеннымъ способомъ. Этой предосторожности не находится такъ часто въ другихъ среднѣвѣковыхъ законодамельствахъ европейскихъ.

Одређује се шта је „обличеније“ и да се само облични злочинци (ухваћени на делу) могу казнити на означени начин. Та предосторожност не налази се тако често у другим средњовековним европским законодавствима.

Уз чл. 150 (Правдање железом)

Самый древній способъ доказательства невинности передъ судомъ — оно встрѣчается особенно часто въ германоскомъ правѣ все до послѣднихъ временъ. В Индіи въ самыхъ древнихъ памятникахъ упоминается объ этомъ способе судебного очищенія. Въ Сербіи существовалъ даже до начала нашею вѣка. Оно впрочемъ большею частью имѣло характеръ теперешняго *juramenti purgatorii* — очистительной присяги.

Најстарији начин доказивања невинности пред судом — сусреће се нарочито често у германском праву све до најновијег времена. У Индији у најстаријим споменицима помиње се тај начин судског правдања. У Србији је постојас чак и до почетка нашег века. Уосталом он је већим делом имао карактер садашње *juramenti purgatorii* — оправдавајуће заклетве.

Уз чл. 153 (Порота у споровима између Срба, и иноверца и трговаца)

Также правило преимущественно международнаго права потому что здѣсь главнымъ образомъ подразумѣваются иностранцы.

...Во всякомъ случаѣ здѣсь замѣчательна вѣротерпимость если вспомнимъ еѣ отсутствіе въ среднихъ вѣкахъ в самыхъ образованныхъ (?) земляхъ.

То је такође правило претежно међународног права, јер се овде углавном подразумевају странци.

...У сваком случају овде је значајна верска трпељивост, ако се потсетимо да она у средњем веку није постојала ни у најкултурнијим земљама.

Уз чл. 154 (Кажњавање несавесних поротника)

Въ санкции сколько наказаній: 1) 1000 перперъ царю, 2) нельзя вѣрить болѣе этимъ судьямъ (здѣсь заключается двое: а) они не могутъ быть судьями, это подразумѣвается, [б] не могутъ быть свидѣтелями, это нарочито сказано), 3) никто не можетъ изъ ихъ дома ни жениться, ни итти замужъ, это разумѣется отъ ихъ равныхъ т.е. властелей.

Оригинальная казнь, но она намекаетъ опять на принципъ ответственности цѣлаго семейства за отдѣльных членов.

Уз чл. 157 (Чување путева и јемство за штету)

Очень хорошая полицейская мѣра. — § важенъ потому что изъ него видимъ что въ жупахъ гдѣ было нѣсколько властелей тамъ чиновники были царскіе какъ верховнаго господина. Слѣдовательно: жупа гдѣ былъ одинъ властелинъ тамъ были по духу средневѣковаго публичнаго права только чиновники этого властелина который отвѣчалъ царю за всѣхъ.

Другой принципъ средневѣковаго публичнаго права была постепенность въ ответственности: царю отвѣчаетъ властелинъ, властелину поглаваръ, поглаварямъ стражи, стражамъ разбойники.

Въ настоящемъ § впрочемъ видимъ только ответственность поглаварей vis-à-vis ограбленныхъ и они имѣютъ jus regressus къ стражамъ, разбойникамъ и ворамя.

И здѣсь принципъ поруки семейства: поглаваръ долженъ платить или его домъ.

Уз чл. 160 (Цар јемчи за сваку штету трговцима и др. на путевима кроз државу)

Здѣсь мы имѣемъ уже отвѣтственность самого цара vis-à-vis купцамъ и его jus regressus къ своимъ чиновникамъ.

Эта порука была во всякомъ случаѣ болѣе дѣйствительна для

У санкции колико казни: 1) 1000 перпера царю, 2) не сме се више веровати тимъ судијама (из чега произлази двоје: а) они не могу бити судије, то се подразумева, [б] не могу бити сведоци, што је посебно речено), 3) нико се не може из њихове куће ни женити, ни удавати, подразумева се с њима равним, тј. властелом.

Оригинална казна, али нас она опет упућује на принцип одговорности читаве породице за поједине чланове.

Врло добра полициска мера. — § важан зато што из њега видимо да су у жупама у којима је било неколико властеле постојали чиновници цара као врховног господара. Према томе: у жупи у којој је био један властелин постојали су у духу средњовековног јавног права само чиновници тог властелина који је цару одговарао за све.

Други принцип средњовековног права била је степенитост у одговорности: цару одговара властелин, властелину главар (чиновник, кефалија), главару страже, стражама разбојници.

У овом § уосталом видимо само одговорност главара (кефалија) vis-à-vis опљачканог, а они имају jus regressus према стражама, разбојницима и лоповима.

И овде је принцип породичне одговорности: главар мора платити или његова кућа.

Овде већ имамо одговорност самога цара vis-à-vis трговца и његово jus regressus према својим чиновницима.

Ова одговорност била је у сваком случају стварнија за онога ко

того который потергълъ вредъ, чѣмъ теперешняя абстрактная министерская отвѣтственность.

Мы видимъ здѣсь въ самомъ дѣлѣ необыкновенное стараніе законодательнѣй власти обеспечить сообщеніе и торговлю въ государствѣ. Впрочемъ это было весьма нужно, потому что разбойничество при Душанѣ въ сербскихъ земляхъ процвѣтало, это, понятно, должно было быть вслѣдствіе непрестанныхъ войнъ которые Душанъ велъ съ сосѣдями.

Уз чл. 161 (У току суђења не смеју се износити друге ствари, ван предмета спора)

Это постановлено не только ради подобающего приличія въ судѣ, но и ради того что би легче разбирать дѣла.

Правило это находится во всѣхъ новыхъ судопроизводствахъ: т.е. что разомъ (сразу) можетъ разбираться въ суде только одно дѣло, а если еще есть тяжбы между этими самими лицами, то каждая отдѣльно составляетъ предметъ особаго разбирательства.

Уз чл. 162 (Пристави се морају држати судијиног писма)

...Здѣсь замѣчательно развитіе судебного благоустройства, оно было похоже въ главномъ на теперешнѣе. Судъ долженъ былъ имѣть свои протоколы и архивы и, понятно, тому отвѣчающій персоналъ. Нельзя не удивляться такому развитію судебной жизни въ XIV вѣкѣ, эпоха въ которой на западѣ, если исключимъ Италію, знало читать и писать кроме священниковъ очень мало людей.

Уз чл. 180 (О своду)

Слово сводъ въ настоящемъ § дѣлаетъ его однимъ изъ самыхъ важныхъ и интересныхъ §§ нашего законника. Слово это тѣмъ болѣе замѣчательно что мы его находимъ кромѣ нашего источника и в Русской правдѣ и въ трехъ, даже и по латыни писанныхъ источни-

е претрпео штету него садашња апстрактна министарска одговорност.

Овде видимо доиста необично настојање законодавне власти да обезбеди саобраћај и трговину у држави. Уосталом то је било веома потребно, јер је разбојништво за време Душана у српским земљама било процветало, што је, разуме се, морало бити као последица непрестаних ратова које је Душан водио са суседима.

Ово је одређено не само ради одговарајуће пристојности у суду, већ и ради тога да би се лакше расправио спор.

То се правило налази у свим новим судским поступцима, тј. да се од једном у суду може расправљати само једно дело, а ако има још тужби међу истим лицима, то свака (таква тужба) чини предмет посебне расправе.

...Овде је значајан развитак судског уређења, оно је било у главном слично садашњем. Суд је морао имати свој протокол и архиву и, разуме се, томе одговарајући персонал. Не можемо а да се не чудимо таквом развитку судског живота у XIV веку, у епоси када је на Западу, ако изузмемо Италију, знало читати и писати осим свештеника изванредно мало људи.

Реч свод у овом § чини га једним од најважнијих и најинтересантнијих §§ нашег законика. Та је реч утолико значајнија што је налазимо, осим у нашем извору и у Руској правди, и у три, шта ви-

какъ чешскаго права.

А что это такое за юридическій институтъ—сводъ?

Сводъ въ древне славянскомъ правѣ была большею частью вѣдущая процедура, гдѣ татъ у котораго найдена была украденная вещь долженъ былъ указать того у кого онъ еѣ купилъ, этотъ показывалъ далѣ своего продавца вещи и такимъ образомъ все далѣ пока не найдется такой продавецъ, который не можетъ показать лицо у котораго онъ купилъ вещь. Вслѣдствіе того этотъ объявляется воромъ и долженъ заплатить не только то, что онъ взялъ изъ продажи украденной вещи, но даже и платить пеню. Этотъ юридическій институтъ былъ такъ часто употребляемъ, что мы въ чешскомъ находимъ уже и техн. термин. (Иречекъ 173).

Такъ какъ мы этотъ институтъ находимъ почти у всѣхъ славянскихъ племёнъ, то слѣдуетъ изъ этого, что Славяне его знали ещё передъ своимъ раздѣлѣніемъ на отдѣльныя племена, слѣдовательно институтъ этотъ уже около 2000 лѣтъ существуетъ у Славянъ.

Къ этой древности впрочемъ мы можемъ прибавить еще нѣсколько столѣтій, если вспомнимъ что этотъ институтъ подъ названіемъ *Anefang* въ среднѣвековой латыни *infertiatio*, существовалъ и въ германскомъ правѣ, слѣдовательно онъ существовалъ и прежде междусобнаго раздѣленія въ этнографическомъ смыслѣ германскаго и славянскаго племенн. И до нашего времени сохранилась въ нѣмецкомъ языкѣ юридическомъ пословица относящаяся къ этому институту и гласитъ „*Hand muss Hand wahren*“ (рука должна защищать другую т. е. одинъ продавецъ (на своду) защищается другимъ).

Въ римскомъ правѣ нѣтъ свода, а владѣлецъ украденной вещи можетъ еѣ сейчасъ огнять у кого бы еѣ и нашелъ, по римскому принципу *ubi rem meam invenio ibi et vindico*, гдѣ свою вещь найду, тамъ и взимаю...

ше латински писана, извора чешског права.

А шта значи та правна установа — свод?

Свод у старом словенском праву била је претежно вансудска процедура у којој је лопов код кога је нађена украдена ствар морао да каже од кога је купио, тај је даље казивао свога продавца ствари и тако све даље догод се не нађе такав продавац, који не може да укаже на лице од кога је он купио ствар. Стога се тај проглашава за лопова и морао је да накнади не само оно што је он добио од продаје украдене ствари, већ и да плати казну. Ова правна установа била је тако често употребљавана да ми у чешком језику налазимо чак и техничке термине (Јиречек 173).

Пошто ми ту установу налазимо готово код свих словенских племена, из тога произлази да су Словени знали за њу још и пре своје деобе на посебна племена, према томе та установа постоји код Словена већ око 2000 година.

Тој старости можемо додати у осталом још неколико столећа, ако се потсетимо да је ова установа под називом *Anefang*, а по средњовековном латинском *infertiatio*, постојала и у германском праву, према томе она је постојала и пре међусобне деобе у етнографском погледу германског и словенског племена. И до нашег времена сачувала се у немачком правничком језику пословица која се односи на ову установу, а гласи: „*Hand muss Hand wahren*“ (рука мора чувати другу, тј. један продавац (на своду) заштићен је другим).

У римском праву свод не постоји, а власник украдене ствари може је одмах одузети од онога код кога би је нашао, по римском начелу: *ubi rem meam invenio ibi et vindico*, где нађем своју ствар тамо је и узимам...

Др. Драгослав Јанковић